

УДК 94 (477.7)“18/19”

Мінц М.О., Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили

Мінц Микола Олександрович – ст. викладач кафедри соціології Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили. Захистив кандидатську дисертацію на тему “Розвиток початкової освіти на півдні України (1861-1917 рр.)”.

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ У НАРОДНИХ ШКОЛАХ ХІХ СТ.

У статті розглядаються питання впровадження нових, прогресивних, методик навчання грамоти в систему роботи народних шкіл ХІХ ст.

The problems of implementation of new progressive methods of teaching literacy in the system of work of elementary schools in the XIX century are under the author's consideration.

У сучасній українській школі сформувалася цілісна і відпрацьована система методичного та організаційного забезпечення навчального процесу, яка продовжує розвиватися та вдосконалюватися, базові засади якої були закладені ще у ХІХ ст. Вивчення та використання у практичній діяльності сучасних педагогів накопиченого історичного досвіду є сьогодні актуальним і корисним. Загалом методика навчання письму і читанню учнів у початкових школах пройшла складний і творчий шлях. Навчанню грамоти в дореволюційних народних школах надавалося великого значення. Інтенсивний розвиток початкової освіти у післяреформений період сприяв активному пошуку і впровадженню нових методик організації уроку в початкових школах. Тому кращі педагоги другої половини ХІХ ст. В.І. Водовозов, Н.Ф. Бунаков, М.О. Корф, С. Миропольський, Л.М. Толстой, К.Д. Ушинський [4, 2, 11, 15, 22, 23] та інші займалися пошуком нових, прогресивних для свого часу методик навчання дітей грамоті та організації навчального процесу. Основною задачею початкової школи, за виразом А.С. Пругавіна, було навчити учнів письму, швидкому, правильному і свідомому читанню, усної передачі побаченого і почутого, виховати правильну усну мову та правильно писати [18, с. 147]. Цієї ж думки дотримувався теоретик і

засновник земської школи барон Корф, який вважав, що школа повинна навчити дітей читати й писати, розбудити в них любов до знань, цікавість до книги [11, с. 63]. У створених ним школах Олександрівського повіту Катеринославської губернії він запровадив свою програму навчання учнів письму і читанню, яка згодом отримала поширення і на території Херсонської губернії. Його книжка “Русская начальная школа” тривалий час була програмним документом для багатьох вчителів народних шкіл.

Відомий педагог С. Миропольський також наголошував на тому, що навчання грамоті є першою задачею школи і грамотність розумів як уміння читати й писати та виступав за синкрестичний метод навчання грамоті, тобто співставлення і порівняння, та розглядав три види читання: механічне, свідоме і вишукане [15, с. 4, 9]. У свою чергу, російський письменник граф Л.М. Толстой пропонував свою власну методику “азів”, складів, тлумачень, “методику голосних і приставку до них приголосних, які вимовлялися разом з голосною”, і вважав, що всі методи хороші, але кожен із свого боку має перевагу над іншими [18, с. 48, 49]. А знаменитий педагог, інспектор Смольного інституту у Санкт-Петербурзі К.Д. Ушинський був прибічником синтетичного (індуктивного) та аналітичного (дедуктивного)

методів навчання [14, с. 223] та заклав основи дидактики народної школи. Тому предметне теоретичне опрацювання різних методів, які існували у XIX ст., наштовхнуло педагога Кера на висновок, що в початковій школі, можливо, на практиці було б доцільним застосувати три основних методи навчання грамоті: синтетичний (складовий), аналітичний (розкладальний), аналітико-синтетичний (змішаний).

У середині XIX століття в початкових школах також знаходила своє місце “золотовська” методика навчання дітей грамоті. М.О. Корф звертає увагу на те, що методика Золотова “належить до числа покращених і новітніх, але значно відрізняється від більшості методик, які навчають за звуковою метою”. У цілому “золотовська” методика стояла між буквоскладальною і звуковою, без сумніву поступаючись останній, не лише за швидкістю результатів, але і за своїм переважачим впливом на пам’ять дитини, а не на їх розумові здібності” [10, с. 137, 138]. Аналізуючи “золотовську” методу (співвідношення методики “азів” і методики голосних з приєднанням до них приголосних), Л.М. Толстой вважав, що ця методика має великі зручності при поєднанні складів у слова, але важка при вивченні букв і в складних складах. І робить новий висновок, що немає хороших і поганих методик, “а найкраща метода є – відсутність всякої методи”. Створення нової методи, продовжує великий письменник і педагог, – є лише розуміння тієї нової сторони, з якої можна підходити до учня для “врозумління” його”. Л.М. Толстой не був прибічником звукової методики. На його думку, “звукова метода, одне із найкомічніших породжень німецького розуму, надає великі зручності в складних складах, але неможлива для вивчення букв” [22, 48, 49].

Проблеми викладання навчальних дисциплін та запровадження нових, прогресивних методик організації уроку були предметом обговорення на вчительських з’їздах і курсах, земських зборах, також на сторінках періодичних видань “Збірник Херсонського земства”, “Циркулярні по управлінню Одеським навчальним округом”, “Херсонські єпархіальні відомості”.

У період незалежної України процес становлення та розвитку дореволюційної початкової є предметом детального та глибокого вивчення. Свідомством тому є дисертаційні дослідження Т.В. Довженко (словесні методи навчання у народних школах другої половини XIX ст.), С.С. Валько (історія освіти та навчання у дореволюційних початкових школах), І.М. Петренко (предмети викладання та організація навчального процесу у церковних школах), Н.М. Коляди (методична робота у недільних школах), Л.В. Корж (вплив земств на здійснення педагогічного процесу в народній школі) [7, 3, 17, 8, 9] та інші. Таким чином,

історіографічне дослідження показало, що у XIX ст. активно відбувався пошук нових методик навчання, що свідчило про намагання педагогів вдосконалити навчальний процес та забезпечити вчителя народної школи новими методами роботи з учнями на уроках.

Панівною методикою навчання у другій половині XIX ст. була буквоскладальна [10, с. 127], за якою лише той міг “досягти читання, хто завчить, що “како, люди, аз, добро” складає слово “клад”. Загалом ця методика давала змогу завчити стільки складів, скільки зустрічалося різних сполучень букв у словах [11, с. 88]. Основна маса народних вчителів дотримувалася цієї “перевіреної” часом методики. Навчання дітей грамоти буквоскладальним способом було для дітей надзвичайно важким і тривалим. Учень, який навчався за цією методикою, заучував не лише букви, але і словосполучення, і склади, і тому варто було йому забути лише декілька завчених словосполучень, які надзвичайно важко було утримати в пам’яті, як він розучувався читати. З цього можна зробити висновок, що буквоскладальна методика навчання дітей грамоті базувалася на пам’яті учнів і зовсім не розвивала логічне мислення і розум дитини та не давала вчителю можливості навчити дітей працювати зосереджено, старанно, уважно, швидко читати і грамотно та красиво писати.

Важливо відмітити, що буквоскладальна методика (київська граматики) вивчення читання і письма бере свій початок з незапам’ятних часів, але особливого розквіту вона досягла лише в першій половині та середині XIX століття. При роботі по ній багато часу витрачалося на вивчення того, чого діти не розуміли, навчання проходило “в зубрячку”, зміст того, що читали, був для учнів „темна вода во облацех” [12, с. 5, 6]. “Перш за все вчили “аз”, “буки”, “веді”, потім “буки-аз-ба”, “бра”, “вра”, а далі “тму”, “мну”, “зло”, “тло”, по черзі, як у граматиці було поставлено.” Після ретельної перевірки шкіл Херсонського повіту інспектор Федір Соловійов у звіті повітовим земським зборам писав, що учні Качкарівської початкової школи “навчаються грамоти механічним способом” [20, с. 194], а що стосується “успіхів у вивченні читання і письма.., то предмети ці задовільні виявилися в незначній кількості шкіл. У більшій частині викладання йде надзвичайно погано, від чого і успіхи учнів дуже слабкі” [5, с. 306]. У Покровському училищі “успіхи з усіх предметів були слабкі, за виключенням чистописання”. Результати перевірки народних шкіл інспекторами, членами повітових училищних рад свідчили, що основна маса учнів, які навчалися за буквоскладальною методикою, погано читали, не розуміли прочитаного і не могли його переказати, під диктовку писали з грубими помилками.

Отже, на початку другої половини та в середині XIX ст. у більшій частині сільських

шкіл півдня України мав місце метод викладання „самий рутинний, давно вже залишений в міських училищах і кращих із сільських шкіл” [20, с. 297], тобто буквоскладальний. Дячки навчали грамоти по “буки-аз-ба” за три місяці. Безумовно, діти букви знали, але часто не розуміли того, що читали. Колишній вчитель земської школи А. Конощенко наводить приклад, коли учень школи, який швидко й голосно читав, зовсім не розумів прочитаного [12, с.11], і це є доказом того, що буквоскладальна методика була для дітей малозрозумілою та малоефективною у навчальному процесі.

Тому інспектори народних училищ, члени училищних рад, знайомі з новими методиками навчання, відвідуючи школи і знайомлячись з рівнем викладання навчальних предметів, націлювали вчителів на використання більш прогресивних і раціональних систем роботи на уроці, переконували малограмотних вчителів-азбучників залишити зубріння складів і застосовувати новий метод початкового навчання, більш простий і плідний.

Із часом у навчанні почали спостерігатися позитивні тенденції. Цьому сприяло впровадження у навчальний процес початкових шкіл звукової методики, яка значно полегшувала учням вивчення грамоти і отримала значне поширення в народних школах Херсонської губернії. Звуковий метод передбачав, що на самому початку занять учитель знайомив учнів зі звуком, потім – друкованою буквою і лише після цього показував її письмове зображення на класній дошці, або на карточці розрізної азбуки, а потім – у книжці. Потім учитель показував, як треба виконувати правильно злиття звуків. Уже на перших уроках учні починали виконувати вправи з написання букв. На уроці дозволялося проходити лише декілька букв. Після написання учням пропонувалося їх прочитати.

При роботі за звуковою методикою перед учителем стояла задача: розвивати в учнів навички розрізняти букви на голос або за вимовлянням, навчити розпізнавати знаки, якими зображені звуки, привчити зливати звуки один з одним і вимовляти правильно та грамотно склади і слова при погляді на їх видимі знаки, пробудити в учнів зацікавленість, інтерес до знань і бажання вчитися [21, с. 134-135].

Підбивають підсумки навчального року, Херсонська повітова училищна рада відмічала, що Тягинське, Нововоронцовське, Новобузьке, Станіславське, Дудчанське, Великоолександрівське, Новомиколаївське, Широкобалківське, Тернівське і Новодмитрівське училища відмовилися від старого і перейшли на новий метод навчання [20, с. 298]. Кращі педагоги країни активно пропагували прогресивну методу організації уроку. У листопаді 1868 року Херсонська повітова управа отримала повідомлення від Олександрійської повітової

училищної ради про те, що з друку вийшла книжка М.О. Корфа “Руководство к обучению грамоте по звуковой методе”, яка була погоджена з ученим комітетом Міністерства внутрішніх справ [20, с. 179] та поширена серед учителів повіту для практичного впровадження.

Але основна маса вчителів через свою малообізнаність з новими методами навчання, небажання їх застосовувати на практиці, власну малограмотність не проводили уроки за передовою методикою. Отже, основна причина того, що в школах не знаходили застосування нові засоби навчання, був низький рівень підготовки й інформованості педагогів. Так, член Херсонської повітової училищної ради фон Буксгевден висловлював незадоволення тим, що на території, яку він контролює, “лише в п’яти школах може бути прийнята метода барона Корфа”, тобто звукова методика навчання ще не знайшла свого місця в роботі вчителів 22-х шкіл. “Коли я спробував показати їм цей метод, то у всіх цих педагогів виявилася побудова губ, здібна лише до “буки-аз-ба”, писав перевіряючий. Для звукової методи час ще не настав, зробив висновок член ради [20, с. 270]. Враховуючи той факт, що значна кількість педагогів народних шкіл не володіла новою методикою, вчителів народної школи надавалася можливість вибирати ті форми навчання, які він вважав доцільними. І це підтверджує С. Миропольський, який в методичному керівництві “Обучение грамотности” зауважував, що справа вчителя вибрати кращий метод навчання [15, с. 3] той, яким він володіє досконало. Дослідження автора показали, що в народних школах XIX ст. були поширені словесні методи навчання. Це також підтверджується дослідженнями Довженко Т.О [7].

Навчати учнів за буквоскладальною методикою було досить складним і тривалим при існуючій системі організації навчального процесу. Тому для знайомства вчителів з новими формами викладання 10 серпня 1870 року був проведений перший з’їзд вчителів сільських шкіл Херсонського повіту, на який запрошувалися і вчителі народних училищ Херсонської губернії [18, с. 147]. На з’їздах створювалися спеціальні класи для практичного проведення занять з учнями за звуковою методикою. Це робилося для того, щоб повідомити вчителів відомі та відпрацьовані форми організації уроку. Загальновідомо, що в трирічній однокласній початковій школі у XIX ст. один вчитель одночасно працював з трьома відділеннями.

Визначеного терміну прийому до школи тривалий час не існувало, тому дітей записували до школи протягом всього начального року, який зазвичай починався у вересні-жовтні та закінчувався у квітні-травні. Відсутність навчальних програм спонукала вчителя будувати

навчальний процес на свій розсуд. За існуючими правилами, вивченню азбуки передували вступні уроки з учнями, де їх готували до вивчення грамоти і письма. Дітей знайомили з класною обстановкою, назвами навчальних предметів, навчальним приладдям – грифелем, грифельною дошкою, крейдою, класною дошкою [21, с. 135]. На першому уроці проводилися бесіди на релігійну тематику, виявлявся рівень загального розвитку учнів, мови, спостережливості, уявлення тощо. На наступних уроках могли продовжуватися бесіди з учнями, ставитися запитання, вивчав рівень розумового розвитку дітей. Через декілька уроків розпочиналося вивчення грамоти. Ось як у церковнопарафіяльній школі починався спосіб ознайомлення учнів із звуками і буквами. Вчитель, наприклад, говорить слово “мама”. Потім учні повинні були голосно повторити це слово. Після цього вчитель звертав увагу дітей на те, що слово “мама” він сказав голосом, але його можна написати на дошці або на папері буквами. Наступним моментом було складання вчителем із розрізної азбуки слова “мама”, яке він голосно промовляв для всього класу, наголошуючи на тому, що слово “мама” вимовляється нарізно “ма-ма”, звертаючи увагу, що воно вимовляється в два прийоми і робив акцент на тому, що обидві частини слова однакові і розділяв слово “мама”, виставлене з розрізної азбуки, так: “ма-ма”. Потім учні хором вимовляли це слово декілька разів і за вказівкою вчителя окремо запитані учні, при допомозі вчителя, називали кожну букву “м-а-м-а”. Після цього діти знаходили це слово в книжках і читали його [21, с. 139].

Перші два-три місяці діти знайомилися з алфавітом, потім читали у букварі окремі слова і вирази. Після цього їм видавалася вчителем “Перша книга для читання”. У другому півріччі учні починали читати невеличкі та прості за змістом статті і переказували їх зміст. Вчитель звертав увагу на те, щоб діти правильно вимовляли слова, робили зупинки на розділових знаках, відчували дітей від монотонного читання, привчав до читання свідомого [1, с. 18]. До кінця першого року навчання вчитель повинен був навчити учнів писати без помилок під диктовку, щоб вони вміли передати своїми словами на папері усну розповідь екзаменатора на п’яти рядках аркуша. А також вміти писати цифри від 1 до 10 і 0 [11, с. 67].

Учні другого року навчання в процесі вивчення російської мови повинні були свідомо і самостійно читати, змістовно переказувати прочитане. Протягом навчального року продовжувалося формування практичних навичок читання. Якщо учень, читаючи, робив помилку, то вчитель за допомогою інших учнів виправляв її. Вимагалася до початку читання учнями тексту статті пояснити їм звороти мови, складні для дитячого розуміння вирази та слова [1, с. 5].

Вивчення звуків проходило паралельно з вивченням алфавіту. Для цього давалися звукові вправи, яким присвячувалася частина уроку. Звукові вправи полягали в розкладанні слів на букви, в злитті букв, у виділенні звуків зі слова. Вправи у злитті звуків у окремих складах признавалися недоречними, “тому що завжди можливо скласти легкі слова з тих звуків, які вивчаються” [24, с. 176].

У церковнопарафіяльних школах при вивченні російської грамоти “для міцного забезпечення успіху в справі навчання грамоти” були визначені найближчі цілі: розвивати в учнів навички розрізняти звуки на голос або за вимовлянням, навчити розпізнавати знаки, якими зображуються букви, привчити зливати звуки один з одним і вимовляти правильно та гучно склади і слова при погляді на їх видимі знаки, пробудити в учнів цікавість і потяг до знань [21, с. 134]. При вивченні грамоти учням пропонувалося виконувати прості письмові роботи: написати своє ім’я, по батькові, прізвище, домашню адресу, перелічити дні тижня, місяці, міри, які найбільше використовувалися, предмети домашнього вжитку. Учні повинні були написати імена членів сім’ї, назви диких та домашніх тварин. Із часом робота ускладнювалася, і вже вимагалася виписати слова, які означали предмети (живі та неживі), якість і дію предмета, написати назви предметів, зображених на картині, змінити однину на множину, і навпаки [24, с. 187]. Для формування грамотності вчителями народних шкіл активно використовувалася звукова диктовка, яка називалася також поперед-жувальною. Її головна мета – покращання грамотності та попередження помилок у правописі [6, арк. 223]. Тексти диктантів вибирав сам учитель. Після перевірки диктантів учителем учні самостійно виправляли неправильно написані слова, які підкреслив учитель. При використанні звукової диктовки вправи поступово ускладнювалися і “наступне основувалося на попередньому” [21, с. 180]. Учитель уважно повинен був спостерігати за роботою слабких та відстаючих учнів.

У процесі роботи з учнями за методом звукової диктовки вивчалися правила правопису. Час від часу вчитель проводив перевірочні диктанти, за результатами яких можна було перевіряти рівень грамотності учнів, засвоєння правил письма, орфографії та граматики. Для правильного нахилу букв при письмі використовувалися спеціальні транспортири. Інспектор Ф. Соловійов власноруч забезпечував ними школи Херсонського повіту [19, с. 21]. Вчитель повин був слідкувати за тим, щоб текст, який диктується, був дітям зрозумілим” [21, с. 182].

Для розвитку пам’яті учні за завданням вчителя списували вправи з підручника. У програмі для початкових училищ, які були затверджені міністром народної освіти 7 лютого 1897 року, у розділі „Російська мова” зверталася

увага на роботу учнів з книгою. Списування з книжки розглядалося як процес формування правильного і грамотного письма. Спочатку діти під керівництвом учителя уважно читали текст. Потім читали самостійно і лише після цього приступали до списування тексту з книжки [6, арк. 223]. Вчитель спостерігав, щоб діти писали цілі слова, але не списували окремі букви, тобто розуміли зміст тексту. Практикувалося написання невеликих творів, листів, самостійних письмових робіт. Після закінчення вправи написане перевірялося вчителем.

Письмо давалося значно важче учням, ніж читання, тому вміння писати забирало у вчителя значну частину уроку. Значна увага протягом усіх трьох років навчання надавалася формуванню красивого почерку. Чистописання вимагало старанності від учнів і належного контролю з боку вчителя, який „повинен був слідкувати за кожним рухом учнів і не дозволяти їм ні найменшого відступу від існуючих правил (як сидіти, як тримати перо і зошит і т.п.). На початковому етапі навчання уроки чистописання були короткими, тому що діти швидко стомлювалися, але з часом їх тривалість збільшувалася і до кінця першого півріччя сягала 20-30 хвилин. Учитель власноручно показував кожному учневі написання кожної букви. Діти вивчали терміни чистописання: волосна лінія, натиск, кут, де потрібно, і т.п. Учні писали красиво не лише в зошитах, але й на дошці крейдою, і за цим процесом слідкували учні всього класу, роблячи зауваження своєму товаришу та вказуючи на його помилки [21, с. 248, 249].

З метою підвищення ефективності навчального процесу в XIX столітті на уроках грамоти використовувалися:

1. Звукові вправи (виділення незнайомих звуків і слів, придумування складів по заданому звуку, якщо звук приголосний, то вказати орган вимовляння).

2. Вправи у читанні (описування зовнішнього вигляду друкованої букви, порівняння форми букв, якщо це можливо, з предметами, які за своїм зовнішнім виглядом у значній мірі схожі на букви, що вивчаються: С – серп, О – обруч, Р – рукоятка шаблі, Ж – жук і т.п., знаходження вивчених букв на планці, складання самими учнями складів та слів з розрізної азбуки, читання слів і фраз по книжці [21, с. 140].

Для покращання грамотності, формування навичок письма учням пропонувалися самостійні заняття: знаходження і підкреслення букв у книжці; складання з рухливих букв слів, продиктованих учителем, або написаних на дошці прописними буквами, або вказаних у книжці; повторювальне читання слів, виставлених на планці або надрукованих у книзі; складання слів за завданням вчителя з розрізної азбуки; придумування слів за заданою буквою і

складання їх; складання фраз із окремих слів [21, с. 141].

Після вивчення всіх букв учитель знайомив учнів з голосними та приголосними буквами окремо, виставляючи їх на верхній планці класної дошки, для того щоб діти краще запам'ятали. Потім діти навчилися складати склади, тобто починався процес вдосконалення техніки читання. Вчитель на уроці декілька разів уголос зразково читав з книги коротку розповідь, потім один із учнів читав той самий текст, і весь клас разом з учителем по книзі слідкували за тим, що читає учень [21, с. 149]. Учителем рекомендувалося вибирати дітям статті для читання, що позитивно впливали на їх світогляд. Учні привчалися до читання виразного і розумного, спокійного і уважного, зосередженого і в голос. У деяких школах застосовувалася так звана “американська” метода навчання грамоти, яка полягає в тому, що діти читали по звуках “урозтяж” [13, с. 141].

У середині XIX ст. між педагогами та організаторами освіти йшла поживлена полеміка з приводу того, як учити дітей за звуковою методикою. Відомо, що при одночасному навчанні письму і читанню надзвичайно багато часу йшло на написання букв, а не на проходження читання, тобто вивчення грамоти. Тому вчителі вважали за краще “проводити окремо... навчання читанню і письму так, щоб діти на уроках читання читали, а на уроках письма писали” [21, с. 140]. На думку А.С. Пругавіна, було б доцільним надати вчителю право “з друкованого чи рукописного шрифту розпочинати вивчення азбуки... або вести окремо навчання читанню і письму” [18, с. 147]. В.С. Костроміна рекомендувала паралельно з вивченням письма вчити учнів читати і „тим дати їм зброю для самостійного розвитку” [24, с. 176]. Ця форма навчання мала своїх прихильників і набула значного поширення у початкових школах Херсонської губернії.

Разом із тим у першій половині та в середині XIX століття в початкових школах півдня України практикувалася так звана “ланкастерська метода”, суть якої полягала в тому, що вчитель організовував роботу одночасно з усіма трьома відділеннями. Перед уроком учитель проводив інструктаж здібних учнів-помічників, в основному третього року навчання, за новою темою, давав їм завдання для роботи з учнями нижчих відділень або невстигаючими. Таким чином охоплювалися роботою всі три відділення, а вчитель виступав у ролі консультанта, спостерігача і приходив на допомогу в потрібних випадках [16]. Ось як описує роботу вчителя Нововоронцовської народної школи Г.Г. Герценштейн у 1871 році: “Учні розподілені на дві групи: перша, що складається з 13 учнів, які вступили на початку академічного року, вивчає звуки і рахування до

10, пише на грифельних дошках слова, складені зі звуків, раніше ними засвоєних; друга, в якій 12 учнів, читає по “Книзі для читання Паульсона”. Статті вибираються вчителем самого легкого змісту... Пишуть у зошитах з прописами, а також під диктовку. Для цього береться вчителем стаття, яка до того прочитана учнями і свідомо ними засвоєна” [5, с. 352].

Вчителі народних шкіл Херсонської губернії як методичні посібники використовували книжки “Русская начальная школа” і “Наш друг” М.О. Корфа, “Родной язык” М. Бунакова, “Беседы о наглядном обучении” Малініна, “Методика обучения письму” С. Миропольського та ін. На заняттях з письма та читання застосовувалися “Русская грамота” І. Добровольського, “Родное слово” ч. 1 і 2 К.Д. Ушинського, “Книга для первоначального чтения” В. Водовозова, “Грамматика” Д. Тихомирова [6, арк. 16].

Отже, в першій половині XIX століття панівною системою навчання була буквоскладальна методика, за допомогою якої в

початкових школах півдня України учнями вивчалася грамота. Демократичні процеси, які відбувалися у суспільстві в 1850-1860 роках у Російській імперії (скасування кріпацтва, судова, військова, шкільна реформи), сприяли інтенсивному розвитку народної освіти, стихійній появі значної кількості початкових училищ різного відомчого підпорядкування, що спонукало кращих педагогів країни створювати нові форми організації навчального процесу. Застосування звукової методики значно полегшило та прискорило вивчення письма та читання учнями народних училищ. Але процес впровадження нових форм навчання був тривалим і складним. Треба було пройти певному періоду часу, для того щоб вчителі шкіл зрозуміли користь нової методики та розпочали її впровадження. У другій половині XIX ст. у початкових школах повністю перемогла звукова методика, що було позитивним явищем у розвитку народної освіти.

Література

1. Барышников П. Как вести объяснительное чтение в народной школе: Руководство для учителя / 2-е издание К. Тихомирова. – М.: Кузнецкий мост, 1904. – 46 с.
2. Бунаков Н.Ф. Записки: Моя жизнь в связи с общерусской жизнью, преимущественно провинциальной. 1837-1905. – СПб.: Тип т-ва “Общественная Польза”, 1909. – XXIV, 364 с.
3. Валько С.С. Освіта Дніпровського повіту (друга половина XIX – початок XX століття) // Таврійський степ (Мій рідний край); Ред. В.А. Андреев, С.В. Водотика. – Каховка; Херсон; К.: Вид. “Айлант”, 2002 – 135 с.
4. Водовозов В.И. Предметы обучения в народной школе. Методика обучения грамоте, арифметике и другим предметам. – СПб., 1873. – 274 с.
5. Герценштейн Г.Г. Материалы по делу народного образования в Херсонском уезде, со времени открытия в Херсонской губернии земских учреждений, собранные членом херсонских уездных училищного совета и земской управы Герценштейном. 1865-1874 / Издание Херсонского уездного земства. – Херсон: Тип. Н.О. Ващенко, 1874. – 637 с.
6. Державний архів Миколаївської області, ф. 125, спр. 2, арк. 223.
7. Довженко Т.О. Словесні методи навчання у діяльності початкових шкіл України другої половини XIX століття / Автореферат дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 2002. – 18 с.
8. Коляда Н.М. Розвиток недільних шкіл в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) / Автореферат дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 2004. – 21 с.
9. Корж Л.В. Освітня діяльність земств Харківської губернії (в кінці XIX – на початку XX століття) / Автореферат дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1999. – 19 с.
10. Корф Н.А. Русская начальная школа. Руководство для земских гласных и учителей земских школ. – 2-е изд. – СПб.; К., 1870. – XXV, 270 с.
11. Корф Н.А. Русская начальная школа. Руководство для земских гласных и учителей земских школ. – 2-е изд. – СПб.; К., 1880.
12. Конощенко А. До історії земської школи на Херсонщині (згадки, нариси, матеріали). – К., 1908. – 32 с.
13. Конспекты лекций, читаемых в Херсоне со 2-го июня по 5 августа 1914 года на общеобразовательных педагогических курсах для учащихся народных школ Херсонской губернии, организованных Херсонским губернским земством. – Херсон, 1915.
14. Левківський М.В., Дубасенюк О.А. Історія педагогіки: Навч. посібник: – Житомир, МДПУ ім. І.Я. Франка, 1999. – 336 с.
15. Миропольский С. План и основы устройства нашей народной школы. – СПб.: Тип. А.М. Котомина, 1875. – 221 с.
16. Панина С.Б. Вольное общество учреждения училищ взаимного обучения (1818 –1825 гг.) // Новые исследования в педагогических науках: В 12 т. – М., 1968.

17. Петренко І.М. Церковнопарафіяльні школи лівобережної України в системі освітньої урядової політики царської Росії (1884-1917 рр.) / Автореферат дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2005. – 20 с.
18. Пругавин А.С. Законы и справочные сведения по начальному народному образованию. – СПб.: Изд. товарищества “Общественная Польза”, 1904.
19. Сборник Херсонского земства. – 1873. – №1 (январь). – Херсон, 1873.
20. Сборник Херсонского земства. – 1900. – №12 (декабрь). – Херсон, 1900.
21. Сборник методических разъяснений по предметам, преподаваемым в школах церковно-приходских и грамоты / Издание училищного совета при Святейшем Синоде. – СПб., 1903.
22. Толстой Л.Н. О народном образовании. – Б.м, Б.в., Б.д. – 405 с.
23. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения: В 6 т. / Сост. С.Ф. Егоров. – М.: Педагогіка, 1989. – С. 23-391.
24. Частный почин в деле народного образования // Сборник статей: Издание Московского комитета грамотности в пользу воскресных школ. – Москва, 1894. – С. 187.